Een wereld vanuit de polder:

gedachten over de Nederlandse identiteit en de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking

INAUGURELE REDE DOOR PROF. DR. P. HOEBINK

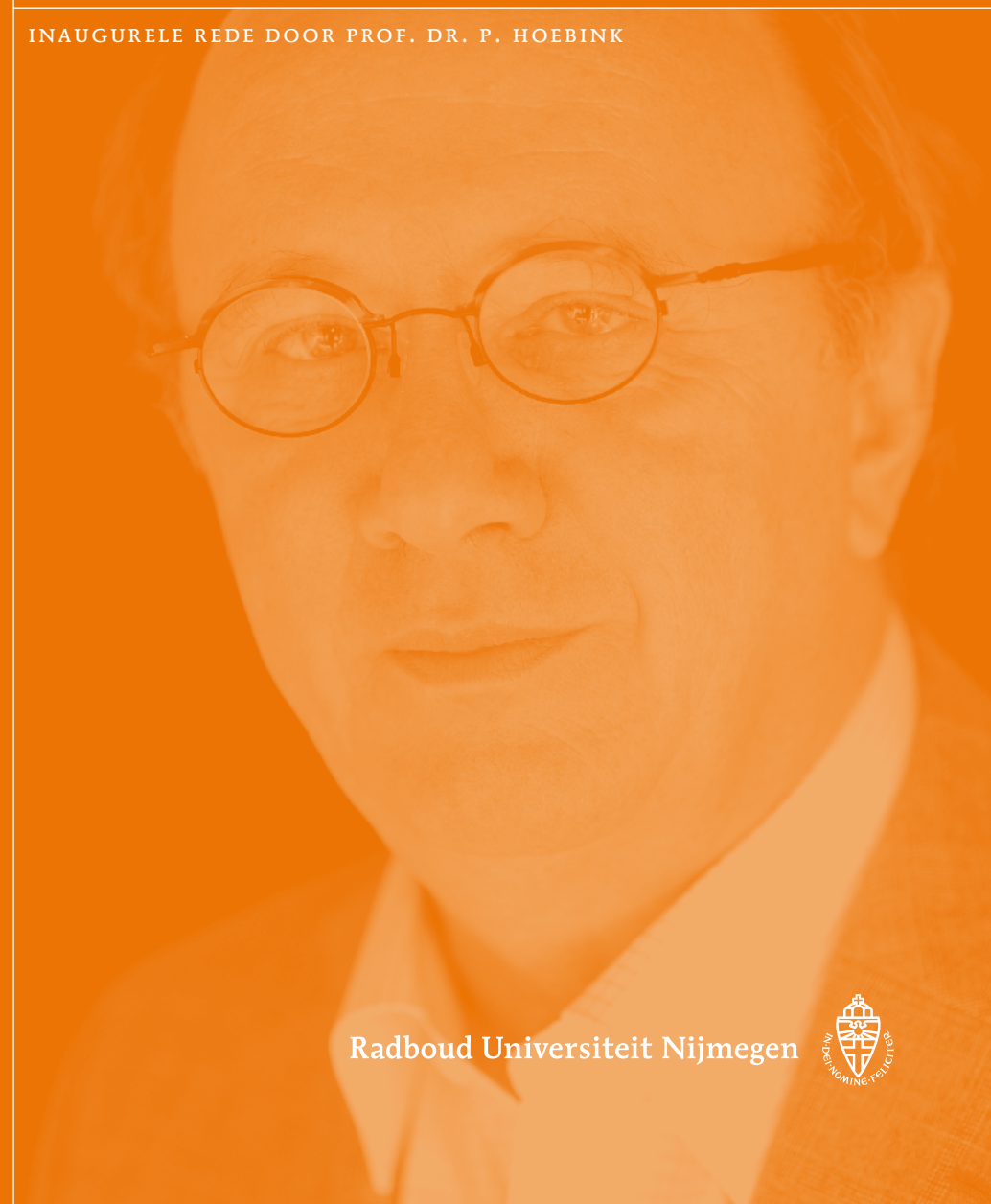

Radboud Universiteit Nijmegen

INAUGURELE REDE PROF. DR. P. HOEBINK

Paul Hoebink (1949) is Bijzonder Hoogleraar Ontwikkelingssamenwerking. Hij werkt al bijna dertig jaar op het Centrum voor Internationale Ontwikkelingsvraagstukken Nijmegen (CIDIN), voorheen het Derde Wereld Centrum, van de Radboud Universiteit Nijmegen. Als student was hij al betrokken bij de acties die er voor zorgden dat het Derde Wereld Centrum in 1973 werd opgericht en vervulde daar ook al verschillende functies. In 1988 promoveerde hij op een geruchtmakend proefschrift, Geven is nemen: de Nederlandse ontwikkelingshulp aan Tanzania en Sri Lanka, waarin hij aantoonde dat door binding van de hulp aan leveranties van het Nederlandse bedrijfsleven veel van de door Nederland gefinancierde projecten en programma's waren mislukt. In vervolg daarop nam hij deel aan verschillende grote evaluaties van de Nederlandse en Europese ontwikkelingssamenwerking, adviseerde hij ministers voor Ontwikkelingssamenwerking, particuliere en Europese ontwikkelingsorganisaties. Hij treedt regelmatig op als gastspreker en gaf gastcolleges aan alle Nederlandse en verschillende Europese en andere universiteiten, voor binnen- en buitenlandse diplomaten en beroepsmilitairen. Voor radio en tv en de geschreven pers geeft hij regelmatig commentaar op nationale en internationale gebeurtenissen. Hij publiceerde trientallen artikelen en verschillende boeken over ontwikkelingssamenwerking en ontwikkelingslanden in verschillende talen.

Radboud Universiteit Nijmegen

EEN WERELD VANUIT DE POLDER: GEDACHTEN OVER DE NEDERLANDSE IDENTITEIT EN DE NEDERLANDSE ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

Voor mijn moeder,
langdurig supporter langs academische kronkelpaden

Een wereld vanuit de polder: gedachten over de Nederlandse identiteit en de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Ontwikkelingssamenwerking aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen op donderdag 16 april 2009

door prof. dr. Paul Hoebink

Vormgeving en opmaak: Nies en Partners bno, Nijmegen
Fotografie omslag: Bert Beelen
Drukwerk: Thieme MediaCenter Nijmegen

Afbeelding op pagina 15 : Jean Dubuffet (1901-1985): Dhôtel nuancé d'abricot (1947) gereproduceerd met toestemming van Centre George Pompidou, Musée national d'art moderne, Paris

ISBN 978-90-9024299-6

© Prof. dr. Paul Hoebink, Nijmegen, 2009

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

Meneer de rector magnificus,
Meneer de voorzitter van het college van bestuur,
Hooggeachte collega's, vrienden, familie,

Op de kop af 569 dagen geleden zorgde Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Máxima voor een kleine zuidwesterstorm door te verklaren dat ze na een zoektocht van een bijbelse zeven jaar, geholpen door 'lieve en wijze deskundigen', desalniettemin dé Nederlandse identiteit niet had kunnen vinden.[1] Tal van grote en kleine deskundigen, columnisten en politici leverden bitse commentaren op de uitspraken van de arme prinses. Zelfs de voorzitter van de Bond van Oranjeverenigingen, Michiel Zonnevylle, vond dit 'jammer en curieus'. Hij zag de Nederlandse identiteit 'overal'.[2] Máxima had gewoon bij haar echtgenoot de Nederlandse geschiedenis moeten leren, meende de hoogleraar geschiedfilosofie Frank Ankersmit,[3] want daarin bevond zich de Nederlandse identiteit. Dit citaat haal ik naar voren om nu alvast maar aan te tonen, dat hoogleraren niet per definitie hooggeleerd en wijs hoeven te zijn. In ieder geval niet op elk moment. Twee weken na de toespraak van de prinses, stelde premier Balkenende in de Tweede Kamer dat Máxima onvolledig was geciteerd en dat haar uitspraken uit de context waren gelicht.

Het is waarschijnlijk onderdeel van onze nationale identiteit dat we precies weten dat stormen ook weer gaan liggen. 240 dagen geleden presenteerde de regering zijn kabinetsstandpunt over het WRR-rapport *Identificatie met Nederland*, waarin de standpunten van de WRR en van Máxima grotendeels worden overgenomen.[4] Het meest opmerkelijke was misschien wel dat aan dit kabinetsstandpunt slechts één enkele krant aandacht aan besteedde. 190 dagen geleden stelde Paul Schnabel, de directeur van één van de belangrijkste advies- en onderzoeksorganen, het Sociaal Cultureel Planbureau: 'Máxima had gelijk, maar kreeg het niet. En dat is dan ook weer heel erg Nederlands'.[5] Ook dit haalde weer slechts één krant.

Het moge nu al duidelijk zijn dat discussies in dit land over de nationale identiteit, het nationale karakter of - in een nog meer beladen term – het volkskarakter conjunctureel bepaald zijn. Van tijd tot tijd laaien ze op, volgt er een verhit of juist een bedaagd debat en daarna doven ze weer uit. Men kan het met het kabinet eens zijn dat vele zaken die wij tot de Nederlandse identiteit rekenen niet uniek zijn. Ook andere naties en volkeren zullen een aantal van deze zaken, zoals bijvoorbeeld betrouwbaarheid (wie vindt zichzelf niet betrouwbaar?) in een definiëring van hun identiteit betrekken. Maar te beginnen met onze taal, zijn er ook zaken die uniek zijn voor dit land.

Ik wil hier betogen dat dat, die uniciteit, ook voor de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking geldt. Maar voor ik daar kom, begeef ik met eerst op een uiterst glibberige pad op zoek naar zoiets als een 'Nationale Identiteit' om dan door te gaan naar het verband tussen die nationale identiteit en het buitenlands beleid. Vervolgens glibberen en glijden we verder om te zien wat de 'Nederlandse Identiteit' dan wel niet zou mogen

zijn om zo tenslotte misschien een verband te kunnen leggen tussen die Nederlandse identiteit en de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking.

IDENTITEIT

Zelfs Nobelprijs-winnaar Amartiya Sen ontkomt aan het begin van het tweede hoofdstuk van zijn boek *Identity and Violence* niet aan het altijd weer naar voren gebrachte cliché, dat wij onszelf op verschillende manieren zien en dus verschillende identiteiten hebben. Bij het vaststellen van onze identiteit gaat het erom wie wie is, en dan moeten dus we weten wie we zelf zijn en wie de anderen zijn, of zij weten wie wij zijn, en wat wij denken dat zij denken dat wij zijn.[6] We zijn vader en zoon, docent en leerling, wijn- en bierdrinker, NEC-supporter of – het is mogelijk – supporter van Vitesse. We zijn Nijmegenaar of Venlonaar, Limburger of Brabander. We zijn Nederlander en zelfs Europeaan.

Deze opsomming van identiteiten geeft niet alleen aan dat we individuele identiteiten hebben (als zoon van/dochter van ...), we hebben ook collectieve identiteiten. Identiteit is ook geen ding dat je in je zak of je hoofd of hart kunt stoppen en dan kunt meenemen, het is een proces van identificatie, het is iets wat we doen en voortdurend doen. We plaatsen en denken onszelf binnen een familie, een groep, binnen een organisatie, binnen een partij, binnen een land, binnen een werelddeel. Dat we onszelf en anderen zo plaatsen is niet iets neutraals, het is onderdeel van een evaluatie, van oordelen en veroordelen en vooroordelen. Er zitten rationele gedachten achter maar ook veel emotie.

In zijn beroemde boek over het nationalisme noemt Benedict Anderson dat *Imagined Communities*, bedachte of verbeelde gemeenschappen: het merendeel van onze landgenoten kennen we niet en zullen we – misschien gelukkig – nooit leren kennen, zoals we ook het merendeel van de NEC-supporters – ook misschien gelukkig – nooit zullen leren kennen. We bedenken, stellen ons voor dat we bij deze gemeenschap horen. Daarmee bestaat een natie of een gemeenschap als een behoorlijk grote groep mensen die zich een natie of een gemeenschap voelen.[7]

Van waar dan wordt die stap gezet: waar stappen we over van onze eigen, persoonlijke identiteit naar collectieve of sociale identiteiten? Het antwoord is dat we dat voortdurend doen, meestal zonder erbij na te denken. Als we een vreemde ander ontmoeten, dan identificeren we op basis van kleur, kleding, taal, antwoorden, informatie, informatie van derden. Die identificatie doen we regelmatig niet goed en dat leidt tot bijna onvertaalbare Engelse begrippen als 'mistaken identity', 'lost identity' en 'confused identity'.[8] Bij het identificeren van de 'vreemdeling' identificeren we ook onszelf. We identificeren onszelf op basis van emotie, op basis van verbondenheid met een bepaalde groep of gemeenschap; omdat we een bepaalde functie vervullen; of omdat we normen of waarden delen. De groepen waartoe we ons rekenen zijn bedacht maar ook reëel bestaand: we krijgen er een lidmaatschapskaart van of een paspoort, betalen contributie of belasting. En we ontlenen er een identiteit aan.

NATIONALE IDENTITEIT

Nationalisme is lange tijd een besmet woord geweest. Pas sinds het laatste kwart van de vorige eeuw lukt het schijnbaar weer om daar vrij van smetten over te schrijven of te oreren. Toch is nationalisme het ideologische instrument waarmee we onze nationale identiteit construeren, maar het is en blijft een dubieus instrument, omdat het nadrukkelijk 'ons' van 'hen' onderscheidt, omdat het kan leiden en geleid heeft tot etnische scheiding, tot etnisch revanchisme en het zelfs tot genocide heeft gevoerd. En zoals we weten, niet alleen in tijden van verre en vorige generaties, ook in recenter jaren.

Nationalisme wordt daarom wel in twee antagonistische polen neergezet: aan de ene kant het plurale nationalisme, het nationalisme van de multiculturaliteit, waarin individuen die een natie binnentreden, zich voegen naar de dominante nationale cultuur, assimileren, bijvoorbeeld door interetnische relaties zoals huwelijken. Daartegenover staat het etnonationalisme, waarin het accent ligt op het eigene van het volk, zoiets als een nationale geschiedenis en cultuur. Waar in de negentiende eeuw er veelvuldig in Europa nog sprake was van multi-etnische, multiculturele samenlevingen, daar heeft in de twintigste eeuw door vervolging, genocide en massale volksverhuizingen een 'ontmenging' plaats gevonden, en dat gebeurt tot op heden nog, in Centraal Europa en op de Balkan. Het cynische is natuurlijk dat deze zo gecreëerde mono-etnische naties vervolgens in de tweede helft van de vorige eeuw meestal weer multi-etnisch en multicultureel zijn 'ingekleurd' door immigratie en de instroom van politieke en economische vluchtelingen.

Opnieuw Benedict Anderson gaf fraai aan dat de begrippen 'natie' en 'nationalisme' drie bijzondere paradoxen, schijnbare tegenstellingen in zich dragen.[9] Op de eerste plaats dateren historici en sociale wetenschappers de oorsprong van het nationalisme aan het eind van de achttiende eeuw en het ontstaan en de vorming van de natiestaat als een fenomeen van de modernisering decennia later. Dat wil zeggen in de tweede helft van de negentiende eeuw, met een uitzondering voor de (Latijns) Amerikaanse staten, door Anderson 'creole pioniers' genoemd die van het begin van de negentiende eeuw zijn. Nationalisme, zo benadrukt ook Ernest Gellner, telkens weer, hoort bij de nieuwe vorm van sociale organisatie, van massaal onderwijs en moderne communicatie afhankelijke 'hoge culturen' beschermd door een gecentraliseerde macht.[10] Nationalisten echter zoeken het ontstaan van de natie veel dieper. Wat betreft Nederland gaat dat toch minimaal terug tot Batavenhoofdman Julius Civilis, tot de tijden dat de noordgrens van het Romeinse Rijk vanaf de plaats van mijn woonhuis bekeken kon worden. 'Les Bataves' zo noemen de Fransen ons nog steeds, als we op de kasseienstroken op weg naar Roubaix of in Vlaanderen vooraan rijden (wat we de laatste jaren zelden meer doen).

Op de tweede plaats heeft nationaliteit iets universeels. We hebben er allemaal een, zoals we ook man of vrouw zijn. Tegelijkertijd, in concrete omstandigheden, heeft nationaliteit ook iets specifieks, is ze uitsluitend, zeker als je als zwarte vanuit Afrika op Schiphol aankomt. De derde paradox, en die is van betekenis voor dit betoog, is dat de

politieke macht van het nationalisme enorm sterk *kan* zijn,[11] maar de filosofische inhoud is uitermate armoedig. Met het nationalisme in het banier zijn er bevrijdingsoorlogen gevoerd, zijn er 'onbekende soldaten' gestorven. Maar, zo stelt Anderson, het nationalisme heeft nooit grote denkers voortgebracht. Je vindt onder de nationalisten geen Lockes, geen Tocquevilles, geen Webers, geen Marx, geen Engels, geen Gramsci. Het brengt intellectuelen, kosmopoliet of niet, er vaak toe nationalisme en de politieke dragers ervan te beschrijven als 'achterlijk', en dat leidt weer tot onderschatting van de kracht ervan.

Daar zou ik, in het verlengde van opmerkingen van Kousbroek of Pleij over het nationale karakter, nog een vierde paradox aan toe kunnen voegen, namelijk dat je vanuit het gezonde verstand aanneemt dat een grove generalisatie als 'nationaal karakter' (of 'nationale identiteit') niet bestaat, maar dat in de praktijk iedereen ervan uitgaat dat dat nationale karakter of die nationale identiteit er wel degelijk is.[12] Grove veralgemeningen bestaan: dé Nederlander bestaat in de ogen van Belgen, Duitsers en misschien ook wel in die van vele Nederlanders , zoals dé Belg en dé Duitser bestaan in onze ogen.[13]

Nationalisme en nationale identiteit zijn niet een verbeelding die door nationale ideologen alleen is vormgegeven en die dus gemakkelijk af te zwakken of te versterken zijn. Nationale identiteit is niet eenvoudig in nieuwe mallen te gieten en evenmin is het iets breekbaars dat je uit je handen kunt laten vallen. Nationale identiteit is veranderbaar, past zich aan aan de tijden, herdefinieert zich regelmatig, maar is tegelijkertijd ook redelijk stabiel. Om die reden zou Máxima tegelijkertijd gelijk en ongelijk hebben: dé Nederlandse identiteit bestaat niet (want zij vormt en hervormt zich), maar de Nederlandse identiteit (zonder de klemtoon op 'de') zou wel eens wel kunnen bestaan (omdat die redelijk stabiel zou zijn).

NATIONALE IDENTITEIT EN BUITENLANDS BELEID

Buitenlands beleid, zo is betoogd, ligt in het hart van de nationale identiteit, want daar zou het gaan om de nationale trots, om wat ons onderscheidt van anderen, om kernelementen van nationale soevereiniteit die men verdedigen wil en de waarden waarvoor de natie staat en die men wil uitdragen. Dat is de 'grand strategy'-opvatting van buitenlands beleid, die staat tegenover de diplomatieke opvatting van buitenlands beleid, waar het gaat om nationale belangen te verdedigen, via het opbouwen van bondgenootschappen en coalities met andere landen.[14] Toch zou ook in de tweede opvatting nationale identiteit een rol moeten spelen, omdat ook daar (nationale) waarden een rol spelen, is het alleen al bij het vaststellen van wat het nationaal belang dan wel is.[15]

De studie van het buitenlands beleid is lange tijd gedomineerd geweest door een perspectief dat het vergrootglas vooral zette op de interactie van de natiestaat en andere natiestaten. Daardoor was er weinig oog voor binnenlandse tegenstellingen rond het buitenlands beleid. Recentelijk is dat omgeslagen: de staat wordt niet meer gezien als

een unitaire actor en dus is er veel meer oog voor binnenlandse factoren.[16] Buitenlands beleid wordt zodoende in eerste instantie beschouwd als een voortzetting van binnenlands beleid. Dat wil niet alleen zeggen dat nationale waarden het buitenlands beleid bepalen, maar dat die nationale waarden ook bepalen welke maatschappelijk en regeringsactoren toegang hebben tot de beleidsvorming en uitvoering. Natuurlijk gebeurt dat ook in een interpretatie van de voortdurende veranderingen in binnen- en buitenland. Maar zoals Hellema in zijn studie van het Nederlandse buitenlandse beleid al aanduidde, de vertaling van die veranderingen gebeurt zeker niet rationeel, is niet één op één om te zetten in nationaal belang en politieke invloed.[17]

TABEL 1: NATIONALISME, NATIONALE IDENTITEIT EN BUITENLANDS BELEID[18]

TYPE NATIONALISME	ELEMENTEN VAN HET BUITENLANDS BELEID	VOORBEELDEN
Gebaseerd op politieke instituties: imperiale macht	Superioriteit, missie, moralistisch, rationalistisch, machiavellistisch, institutioneel, interventionistisch	Verenigde Staten Groot Brittannië
Gebaseerd op politieke instituties: 'middle powers'	Vaststelling nationale belangen via consensus, multilateraal, legalistisch, moralistisch	Zweden, Denemarken, Nederland
Nationale cultuur centraal	Minder continuïteit in politieke instituties, centrale staat, verdediging cultureel erfgoed, parochiaal	Frankrijk
Anti-imperialistisch, antikoloniaal	Voortdurend benadrukken nationale identiteit, verder reikende doelstellingen dan nationale doelstellingen, verdediging nationale identiteit, verwerping van de 'ander'	Latijns-Amerika, Midden- en Oost- Europa
Antikoloniaal	Gebouwd op antigevoelens, zwakke instituties, niet homogeen, regionaal gericht	Afrika, Azië
Theocratisch	Verdediger van het geloof	Tsaristisch Rusland, Iran

Het probleem ligt natuurlijk in het feit dat het methodologisch moeilijk is om te generaliseren van een persoonlijke identiteit naar een groepsidentiteit en om vervolgens te begrijpen wat de rol van het algemene publiek zou kunnen zijn in het buitenlands beleid. Misschien is dit ook de reden dat de rol van nationale identiteit bij de vorming van het buitenlands beleid in de Internationale Betrekkingen-theorie zo weinig bestudeerd is. Bloom bedenkt voor dat methodologische probleem zoiets als een 'Nationale Identiteit Dynamiek', een proces waarin burgers na hun identificatie met de natiestaat bereid zijn deze nationale identiteit te verdedigen en uit te breiden. Zo is nationale identiteit een hulpbron voor buitenlands beleid; is buitenlands beleid een instrument voor natievorming en zorgt die dynamiek ervoor dat actoren die niet tot de regering behoren het beleid kunnen beïnvloeden.[19]

Om de invloed van nationale identiteit op het buitenlands beleid aan te geven wordt wel onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten van nationalisme en het buitenlands beleid dat daarbij hoort. Daarbij gaat het dan om oude imperialistische identiteiten (zoals die van West-Europese landen, de Verenigde Staten en Japan), lang onderdrukte nationale identiteiten (zoals die in Oost- en Midden-Europa), en nieuwe opkomende nationale identiteiten (zoals die in Australië en de eilanden van de Stille Oceaan).[20] Aan die indeling kunnen vanzelfsprekend andere worden toegevoegd en zeker de eerste kan misschien in drieën worden gedeeld (zoals in tabel 1 die hier alleen als een voorbeeld dient).[21]

Hier is van betekenis dat ik een categorie heb toegevoegd die we die van de 'middle powers' noemen. Zij delen waarschijnlijk elementen van een nationale identiteit gebaseerd op politieke instituties van de grootmachten, maar hebben als 'middle powers' vanzelfsprekend niet dezelfde (militaire) ambities en macht. Dat betekent dat zij eerder geneigd zullen zijn internationaalrechtelijke wegen te volgen, internationaal overleg te zoeken en oplossingen te vinden in internationale organisaties. Dat leidt tot een beleid van 'humaan internationalisme',[22] waarin het christendemocratische en sociaaldemocratische gedachtegoed over de welvaartstaat, ook als het waardestelsel van de nationale identiteit, tot uiting komt. Het betekent dat zoiets als een 'nationale identiteit' zijn weg vindt in de vertogen en handelingen van actoren, individuen en organisaties, die betrokken zijn bij de vorming en implementatie van het buitenlands beleid. En nogmaals, die nationale identiteit staat niet vast, die vormt en hervormt zich voortdurend.

Dit alles geldt ook voor het ontwikkelingsbeleid als onderdeel van het buitenlands beleid. Laten we eerst vaststellen dat nog steeds voor veel auteurs en instituten die zich met het buitenlands beleid bezighouden, klaarblijkelijk ontwikkelingssamenwerking niet tot het buitenlands beleid behoort. In veel gebruikte handboeken over buitenlands beleid komt het woord ontwikkelingssamenwerking niet voor.[23] Menig instituut dat zich bezighoudt met internationale betrekkingen en buitenlands beleid heeft wel veel experts op veiligheidsbeleid, Europees beleid, diplomatie, maar geen op het terrein van ontwikkelingsbeleid. Dat gezegd hebbend, kunnen we constateren dat binnenlandse politieke verhoudingen, waardestelsels evenzeer bepalend zijn voor het ontwikkelingsbeleid zoals zij dat zijn voor het buitenlands beleid. Ook daar gelden nationale belangen, ook ontwikkelingsbeleid is niet alleen het terrein van de 'moraal', van de hoogstaande waarden.[24] Maar zeker zijn ook hier nationale waarden 'gate keepers', een soort van portiers, voor wie wordt toegelaten tot beleidsvorming en -uitvoering.

NEDERLANDSE IDENTITEIT: VERSCHUIVENDE SCHALEN

Er zijn in hoofdzaak vier bronnen aan de hand waarvan we de Nederlandse identiteit, het eigene van Nederland en zijn inwoners, kunnen vaststellen. Allereerst zijn dat de verslagen van *buitenlandse bezoekers*. Daar wordt aan Nederland en Nederlanders het nodige toegedicht. Het begon in de zestiende eeuw, maar vooral in de tweede helft van de zeventiende eeuw was de Republiek der Nederlanden een geliefd reisdoel om zeden en gewoonten te bestuderen van een republiek van kunstschilders.[25] De oudste van dit soort verslagen geven dan aan dat Nederlanders proper en zindelijk zijn; gematigd, trouw en koel in de liefde; vol vrijheidszin, tolerant, spaarzaam en werkzaam; maar ook spraakzaam en opschepperig; lomp, gierig en materialistisch. Vooral in de tweede helft van de zeventiende eeuw met de economische teruggang van de republiek werden de verslagen kritischer en werden Nederlanders, in het bijzonder door Duitse bezoekers omschreven als vrekkig en lomp, wars van gevoel voor schoonheid en grootsheid.[26] Wat natuurlijk de beperking is van al deze verslagen, of ze nu uit Duitse, Franse of Engelse hoek kwamen, of ze nu roemend, jaloers of denigrerend waren, was dat ze voor het merendeel geschreven waren na slechts een bezoek aan Amsterdam en Broek in Waterland.

BELGEN KENNEN DE NEDERLANDSE IDENTITEIT

- Eén Nederlander op vijf wil liever in Vlaanderen wonen
- Eén Vlaming op twintig wil liever in Nederland wonen
- *De Standaard* van 13 juni tot 5 juli: Belgen over Nederlanders: gierigheid, luidruchtigheid, tolerantie, werklust, oranjegevoel, Sinterklaas, caravan-rijders, de strijd tegen het water, lange vergaderingen
- Vlaamse gezegde: 'Als een Hollander je nog niet bedrogen heeft, dan is hij het vergeten'.

Een tweede groep beschouwers van de Nederlandse identiteit zijn *columnisten en commentatoren*.[27] Dat gaat iets dieper dan in de voorafgaande categorie. Dan wordt het 'doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg' niet alleen van toepassing verklaard op ons dagelijks gedrag, maar ook op hoe we naar het verleden kijken, hoe wantrouwig we zijn tegen nationale pronk en grootse monumenten.[28] Veelal monden deze teksten uit in handleiding over hoe met Nederlanders om te gaan, zowel geschreven door Nederlanders als door buitenlanders. Dat gaat van hoe men zich te gedragen heeft bij het geven van een hand tot de karaktertrekken die onderdeel zouden zijn van onze nationale identiteit.[29]

SIR WILLIAM TEMPLE,
17e-eeuwse Britse ambassadeur in Den Haag in
Observations on the United Provinces:

'Holland is een land waar de grond beter is dan de lucht, en winst meer in tel dan eer; waar meer verstand is dan geest, meer hartelijkheid dan humor en meer rijkdom dan plezier; waar iemand liever in reist dan in woont, meer vindt om naar te kijken dan naar te verlangen en meer mensen om te respecteren dan lief te hebben.'

Bij de derde groep gaat het om *buitenlanders die langer in Nederland hebben verbleven*, of het land van een afstand al langer volgen en er dus met een geïnformeerd buitenstaanders oog naar kijken. Dan gaat het om een enkele oud-ambassadeur (zie het tekstkader)[30] of om de korte columns van Van Istendael en Ephimenco, autobiografische notities van De Kuyper, opnieuw een handleiding over hoe met Nederlanders om te gaan, maar toch vooral en eerst om de schetsen van Rentes de Carvalho.[31] Zijn aantekeningen over de Nederlandse vergadercultuur ('een béétje vergadering duurt minstens twee uur') en ook: 'Geloof, politiek en geld vormen de drie-eenheid van zijn hartstochten, van vervoeringen die hij voor niets anders kan opbrengen'. Over ontwikkelingssamenwerking stelde hij:

> *'Men mag zonder vrees voor overdrijving stellen dat in Nederland het geloof en de hulpverlening aan onderontwikkelde landen nauw verbonden zijn. Dit mag vreemd lijken, daar toch religie niets van doen zou horen te hebben met de commerciële, industriële, politieke en financiële aspecten die deze hulpverlening maar al te vaak ontsieren. Het wordt echter begrijpelijk wanneer men bedenkt dat een belangrijk deel van de Nederlandse bevolking bezeten lijkt door de drang de wereld te verbeteren. Het komt me zelfs voor dat in bijna elke Nederlander een soort zendingsdrift huist, dat hem in omgang soms minder aangenaam, om niet te zeggen onuitstaanbaar maakt .'*

Let wel dit is in eerste instantie geschreven in 1972, en vervolgens verdiept in 1982. Wie wil deze observaties doorschuiven naar na 2000? Maar toch, ook uit deze werken komt een stereotiep beeld van de Nederlandse deugden naar voren: onverstoorbaar, ijverig, nuchter, egalitair, commercieel, schoon en ongeneeslijk saai.

Al met al brengen deze bronnen ons niet verder. Immers tegen de lijstjes van karaktertrekken die tot de Nederlandse identiteit behoren, kunnen ook tegenpolen weergegeven worden. Tegenover nagenoeg iedere positieve eigenschap die Nederlanders zouden kunnen worden toegedicht, staat ook de tegenpool van een negatieve karakter-

trek (zie tabel 2). De tweede column staat dan geheel in lijn met alle negatieve ladingen die het woord 'Dutch' in het Engels heeft, die vooral betrekking hebben op onze vermeende lafheid, gierigheid en drankzucht.[32]

TABEL 2: BEGRIPPENPAREN VAN DE NEDERLANDSE IDENTITEIT[33]

WAARDEREND	MISPRIJZEND
Individualisme	Egoïsme
Spaarzaam	Gierig
Tolerant	Onverschillig
Eerlijkheid	Botheid
Gezelligheid/huiselijkheid	Kneuterigheid
Gewoontjes	Gebrek aan emoties
Compromisbereid	Eindeloos vergaderen
Kritische houding	Kankeren
Burgerlijk	Kleinburgerlijk

Een vierde groep is een serie *historici en een enkele antropoloog*, te beginnen met Fruin, via Huizinga naar Kossman en Van Ginkel.[34] Ook dezen brengen, vrees ik, ons niet veel verder. Wat Fruin en Huizinga en anderen vooral doen is het bij elkaar optellen van wat buitenstaanders in Nederland zagen om vervolgens bijvoorbeeld een verbinding te leggen tussen uiterlijke zindelijkheid en zuivere en deugdzame zeden. Kossman is genadeloos in zijn kritiek op een dergelijke aanpak. Hij noemt het een 'naïef-empirische benadering, waarin men eerst nagaat in wat in de Nederlandse natie voorkomt, vervolgens bekijkt wat men wil behouden, en dat noemt men dan 'het eigene', 'daar plaatsen ze de Nederlandse identiteit'.[35] En hij stelt, dertien jaar voor de WRR tot dezelfde slotsom komt, 'dat wij ons vergissen wanneer wij menen uit de geschiedenis een nationale identiteit als het ware spontaan te zien opstijgen'.[36] Kijkend naar de discussie over de Nederlandse Canon, kan men misschien hetzelfde stellen. Het werk van die commissie is recentelijk nog vergeleken met kwartetten,[37] al is dit nationale gezelschapspel, evenmin als 'Mens erger je niet', in die nationale canon opgenomen.

In zijn vorig jaar verschenen boek over globalisering en de Nederlandse identiteit en over het recente debat in Nederland over de Nederlandse identiteit onderscheidt Lechner drie groepen van publicisten en intellectuelen.[38] Dat zijn de neopatriotten, zoals Fortuyn en politici als Wilders en Verdonk. Bij deze groep is die Nederlandse identiteit eigenlijk zeer vaag ingevuld, vooral negatief dat wil zeggen in het zich afzetten tegen de 'achterlijke cultuur' die de Islam zou zijn. De Nederlandse identiteit is er dan een van vrijheid

en tolerantie, het recht om jezelf te zijn en voor jezelf op te komen, maar dat idee wordt tegelijkertijd op intolerante manier uitgedragen niet alleen ten opzichte van andere culturen, maar sowieso ten opzichte van andersdenkenden. 'Lapjespatriottisme' noemt Lechner het.

De tweede groep zijn de 'kosmopolitische nationalisten', zoals Couwenberg, Bolkestein en Scheffer, die een nieuw patriottisme bepleiten. Tenslotte zijn er de 'sceptici' zoals Van der Veer, Koch, De Swaan, die Nederland in de tijden van globalisering zien verdwijnen, een perron zien worden langs een wereldwijd netwerk. Volgens Lechner hebben de laatsten, de sceptici, het pleit al verloren. Juist in tijden van Europeanisering en globalisering is herdefiniëring van het eigene blijkbaar iets dat voor velen noodzakelijk is. Maar de 'kosmopolitische nationalisten' zijn er tot nu toe, in hun voorzichtige koorddansact, niet in geslaagd om een antwoord op die vraag te vinden. Blijkbaar is het in een land dat lang gezwegen heeft over zijn nationalisme en zijn nationale identiteit, niet gemakkelijk om uit de geschiedenis die elementen op te graven en van stof te ontdoen, die aan elkaar gelijmd kunnen worden tot zoiets als een (Nederlandse) 'identiteit'.

Op dit punt aangekomen vermoed ik dat verschillenden onder u zich afvragen waar ik sta op dit glibberige pad op weg naar enkele gedachten over de Nederlandse identiteit en het Nederlandse ontwikkelingsbeleid:

- een concept als nationalisme en nationaliteit dat tal van tegengestelde reacties oproept en een besmet verleden heeft;
- een concept als Nederlandse identiteit dat alleen een vage, veelal chauvinistische kleuring krijgt, niet meer lijkt dan een lijstje karaktertrekken en eveneens zo tal van tegenstellingen oproept;
- een verbinding naar beleid en buitenlands beleid die al evenzeer gecompliceerd is.

Waarschijnlijk meent u dat ik me ongeveer moet voelen als uitgedrukt in het portret van schilder, beeldhouwer en wijnhandelaar Jean Dubuffet dat hij in 1947 maakte van zijn vriend, de romancier André Dhôtel, waarvan mijn vrouw vindt dat het zo vaak zo veel op mij lijkt.

Misschien moeten we de Nederlandse identiteit daarom meer positioneren tussen polen, tussen wat Nederland en Nederlanders meer en minder zouden kunnen zijn; waar de polen gefixeerd zijn, maar waar er op de schaal verschoven kan worden. We zijn dan:

- Meer koopman dan dominee
- Meer pragmaticus dan filosoof
- Meer boekhouder dan 'big spender'
- Meer een tolerante liberaal dan een orthodoxe scherpslijper
- Meer compromissenstrateeg dan confrontatiezoeker

Jean Dubuffet (1901-1985): Dhôtel nuancé d'abricot (1947)
Centre George Pompidou, Musée national d'art moderne, Paris

JEAN DUBUFFET
(Le Havre 1901 – Parijs 1985)

Na de kunstacademie te hebben gevolg keerde Jean Dubuffet terug naar het familiebedrijf om wijn te produceren en in wijn te handelen. Pas in 1942 keerde hij terug naar het schildersvak. Hij werd bekend vanwege zijn voorkeur voor primitieve en naïeve kunst en propageerde de 'Art Brut' ('Lelijke Kunst'). Een serie portretten die hij vanaf 1945 schilderde van schrijvers en dichters is daar uitdrukking van. In die portretten probeerde hij bepaalde kenmerken en eigenschappen uit te vergroten. Zo schilderde hij ook André Dhôtel, een franse romancier. In de jaren zestig begint hij zich toe te leggen op beeldhouwwerken, in het bijzonder 'landschappen'.

Zijn werk is te vinden in alle grote musea voor moderne kunst. In de beeldentuin van het Kröller-Müller Museum in het Nationaal Park Hoge Veluwe is zijn Jardin d'Émail uit 1973 te bewonderen.

En misschien moeten we dan tegelijkertijd deze schalen dan ook maar op een tijdsbalk zetten. Dat betekent:
- Soms meer dominee dan koopman
- Een enkele keer filosoof maar meestal pragmaticus
- Zelden de 'big spender' bijna altijd de zuinige boekhouder
- In discussies een scherpslijper, qua houding een liberaal
- In het begin een confrontatiezoeker bij de uitgang een compromissenstrateeg

Ik wil deze schalen gebruiken om te kijken naar het Nederlandse ontwikkelingsbeleid.

NEDERLANDSE IDENTITEIT EN NEDERLANDS ONTWIKKELINGSBELEID

Laten we onze historici van de oude stempel vooreerst gelijk geven: we zijn *bescheiden en voorbeeldig*, ook op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking. In de burelen van overheidsfunctionarissen in Accra of Bamako zal het moeilijk zijn slechte woorden over Nederland te horen. In menig Afrikaanse hoofdstad geldt Nederland als een voorbeeldige donor. Diezelfde erkenning is er ook internationaal: in de index waarin ontwikkelingsvriendelijkheid ('Development Friendliness' zoals het voorheen heette) en nu toewijding tot ontwikkeling ('Commitment to Development') wordt gemeten van het Washingtonse Centre for Global Development verdient Nederland als een Ankie van Grunsven gouden medailles. Weliswaar zijn er vele kanttekeningen te maken bij die

index – het lijkt een dopingcontrole uit de jaren dat Lance Armstrong de Tour de France won – maar toch, we winnen veelvuldig goud.

Belangrijker dan toch: in de Peer Reviews van het Development Assistance Commitee (DAC) van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) vallen Nederland meestal louter lofprijzingen ten deel. Maar ook daar weer: meestentijds overheerst in deze Peer Reviews de diplomatieke toon en zullen de éénogen het bij een meerderheid van blinden goed doen.

Toch, Nederland is 'ahead of the crowd', zoals de titel was van het IOB-rapport over de wijze waarop Nederland zich schikt naar internationale afspraken, zoals die zijn vastgelegd in de Verklaring van Parijs. De evaluatiedienst van het ministerie, de IOB (Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Buitenlands Beleid), plaatste weliswaar een vraagteken achter de titel, maar was toch onvermeend positief. Nederland neemt 'ownership', het idee dat ontwikkelingslanden hun eigen ontwikkeling moeten leiden, serieus. Nederland schikt zich naar lokale procedures en in de coördinatie met andere donoren. Waar het kan geeft Nederland zijn hulp in vormen die aangepast zijn aan de plannen van ontwikkelingslanden zelf, zoals steun aan de algemene begroting (General Budget Support) of aan programma's voor sectoren als gezondheidszorg en onderwijs (Sector Wide Approaches).

Nederland claimt niet. Als er onbehagen is over overvloed en we van daaruit schenken, dan is er de dubbelzinnigheid van dat we wel gezien willen worden, maar liefst niet met standbeelden of tegels op de muur. Of met plakkaten 'this is a gift of the people of the Netherlands'. Er zijn hier schrille contrasten tussen donoren. Als President Bush landt in Arusha, aan de voet van de Kilimanjaro en de klamboefabriek A-Z Textile Mills bezoekt, dan belooft hij niet alleen de komende jaren klamboes aan vijf miljoen families te zullen schenken in de strijd tegen malaria.[39] Hij claimt ook de daling van malaria-infecties bij kinderen op Zanzibar in de afgelopen jaren van 20 percent naar 1 percent. Het Presidentiële Initiatief ter bestrijding van Malaria bestaat sinds 2005 en is amper twee jaar in Tanzania actief.[40] Zwitserland, en ook Nederland, steunen Tanzania al vele jaren op het terrein van de malaria en de verspreiding van muskietennetten. Groot-Brittannië ligt halverwege de Atlantische Oceaan ver voorbij Ierland en dicht bij de Verenigde Staten, want claimt ook overmatig zijn deel in het gebruik van klamboes.

Uiteindelijk zijn we hier nu, in het ontwikkelingsbeleid, en tegenwoordig ook op het mensenrechtenbeleid, meer dominee dan koopman.[41] Wie veertig jaar terugkijkt, zou kunnen zien dat toentertijd Economische Zaken het grootste deel van de Nederlandse hulppot beheerde. 7435 dagen geleden stond ik hier in deze zelfde aula om een proefschrift te verdedigen waarin ik aantoonde dat het overmatige accent op Nederlandse exportbelangen binnen het Nederlandse ontwikkelingsbeleid een grote hoeveelheid mislukte ontwikkelingsprojecten had opgeleverd en dat geven in dit geval toch vooral nemen was.[42] Binding van de Nederlandse hulp aan de levering van Nederlandse goederen en diensten betekende dat we Friese koeien en stallen van De Boer uit Leeuwarden,

vliegtuigen van Fokker, melk- en suikerfabrieken van VMF-Stork, DAF-vrachtwagens, medische apparatuur van Philips, baggerschuiten van IHC uit Kinderdijk, 'onverslijtbare' waterpompen van DHV uit Amersfoort, kunstmest van NSM en UKF, hangars van Hollandia-Kloos als ontwikkelingshulp naar 'onze' concentratielanden verscheepten.

ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT OECD

DEVELOPMENT CO-OPERATION DIRECTORATE (DCD-DAC)

THE NETHERLANDS (2006), DAC PEER REVIEW:
MAIN FINDINGS AND RECOMMENDATIONS
'A tradition of leadership and commitment to performance'

'The Netherlands should be commended for its work to address the recommendations of the 2001 DAC Peer Review. The review identified as key issues the relationship between the headquarters of the Ministry of Foreign Affairs (MFA) and embassies, and the adequacy of human resources. The Netherlands has addressed the DAC recommendations related to these and other issues by: i) developing a strategic planning and monitoring system for bilateral aid; ii) improving communications between headquarters and embassies; iii) strengthening the ministry's capacity through additional posts and expertise; iv) reducing the number of priority partner countries; v) reforming the NGO cofinancing system; and vi) establishing a dedicated policy coherence unit.'

THE NETHERLANDS (2001), DAC PEER REVIEW:
MAIN FINDINGS AND RECOMMENDATIONS

'Dutch development co-operation has historically evolved flexibly with the challenges of the changing times, and has traditionally played an important and very active role among donor nations in shaping the world agenda in development assistance, particularly in policy coherence areas.'

Figuur 1 Gouden Medailles

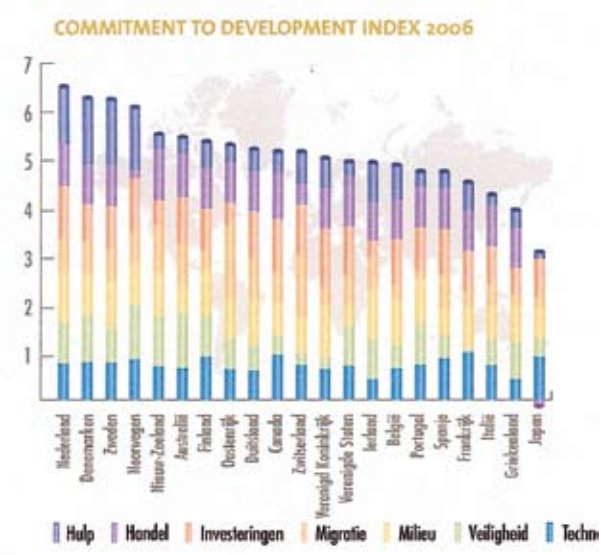

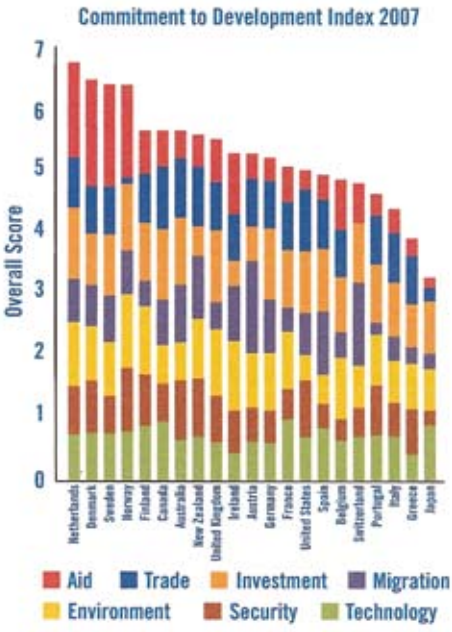

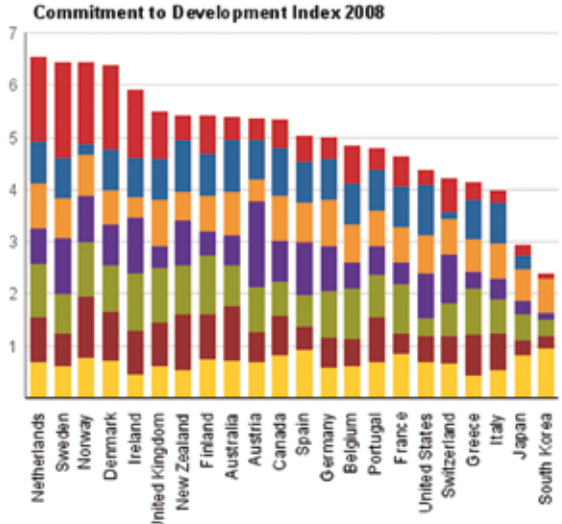

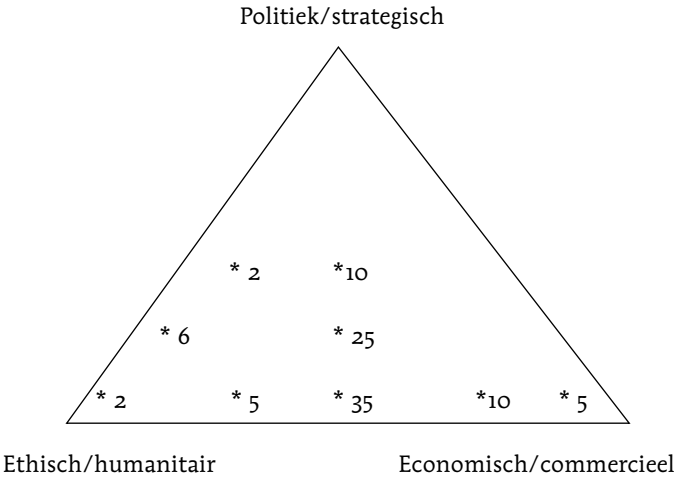

Figuur 2: Motieven achter ontwikkelingssamenwerking: De Plaats van Nederland (in percentages van uitgebrachte stemmen)

Alhoewel de verantwoordelijkheid over de zogenaamde financiële hulp (driekwart van de bilaterale hulp in die periode) bij het aantreden van het kabinet Den Uyl verschoof van Economische Zaken naar Buitenlandse Zaken, was dat voor de jonge Jan Pronk nog niet echt een redding: ook hij moest tolereren dat de binding van de hulp aan Nederlandse leveranties een gegeven was.[43] Pas onder Jan de Koning, toen de Nederlandse hulp partieel ontbonden werd – dat wil zeggen ook besteed kon worden in ontwikkelingslanden – verschoof geleidelijk aan het accent van het Nederlandse eigenbelang richting de belangen van ontwikkelingslanden.[44] Het korte termijn eigenbelang, de export van goederen en diensten, is eigenlijk nauwelijks meer in de Nederlandse ontwikkelingshulp aan te treffen. Daaraan kan ook werkgeversvertegenwoordiger Bernard Wientjes met voortdurende pleidooien om hulp weer te binden aan leveranties van Nederlandse bedrijven niets aan veranderen. Het accent ligt duidelijk op belangen op de langere termijn: de baat die Nederland als een handeldrijvende natie heeft bij een welvarende wereld, bij een wereld waarin tegenstellingen tussen arm en rijk minder diep en minder schrijnend zijn.

Dat het Nederlandse ontwikkelingsbeleid gedomineerd wordt door het ethisch-humanitaire motief, gesymboliseerd door de dominee, wordt vaak niet gezien of gedeeld door ook actieve beschouwers van het Nederlandse buitenlandse beleid. Al twintig jaar leg ik in cursussen die ik geef de cursisten een driehoek voor waarin de drie belangrijkste motieven achterde moderne ontwikkelingssamenwerking staan weergegeven

(zie figuur 2). Of het nu hoge officieren zijn, aankomende diplomaten of studenten Ontwikkelingsstudies of Internationale betrekkingen,[45] onverminderd plaatsen dezen Nederland veel meer naar de rechterzijde van de driehoek (zoals boven in percentages aangegeven) dan in de linkerhoek. Slechts een zeer klein deel plaatst Nederland in de hoek waar het thuis hoort, linksonder.

Denk echter niet dat Nederland op alle terreinen voorop loopt. Qua hulp aan de minst-ontwikkelde landen staan we slechts op de achtste plaats; bij hulp aan de lage inkomens-landen zijn we zesde; bij het aandeel van onze hulp in ons Bruto Nationaal Product (GNI in tabel 3) nemen we de vijfde plaats in; en op de lijst van landen die het grootste deel van hun hulp geven aan Sub-Sahara Afrika staan we vierde van alle donorlanden die lid zijn van het Development Assistance Committee van de OESO. Het zal velen van u deugd doen, maar op één punt staan we eerste (en dat zal velen van de toehoorders deugd doen): Nederland is het land dat de meeste van zijn hulp geeft via particuliere ontwikkelingsorganisaties (overigens op de voet gevolgd door Ierland en Spanje).

TABEL 3: DE PLAATS VAN NEDERLAND

	Hulp aan MOL's*	Hulp aan LIC's*	Hulp als % GNI	Hulp aan Sub-Sahara Afrika*	Hulp via NGO's**
Plaats Nederland	**8**	**6**	**5**	**4**	**1**
	Achter: Ierland, Noorwegen, Portugal, Canada, Denemarken, België, Finland	Achter: Ierland VK, Denemarken, België, Canada	Achter: Zweden, Luxemburg, Noorwegen, Denemarken	Achter: Ierland, België, VK	Voor: Spanje, Ierland, Zwitserland

Bron: Op basis van DAC cijfers over 2007; behalve ODA/GNI cijfers 2008.

* Op basis van percentage van totale bilaterale hulp.

** Op basis van percentage van totale ontwikkelingshulp.

MOL's = Minst Ontwikkelde Landen; LIC's = Low Income Countries; GNI = Gross National Income;

NGO's = Niet-Gouvernementele Organisaties.

Kritische kanttekeningen over het Nederlandse ontwikkelingsbeleid komen, zoals ik eerder al stelde, niet van het internationale forum, maar van elders: met losse flodders van conservatieve politici of voormalige ontwikkelingswerkers,[46] serieuzer van de eigen evaluatiedienst, de IOB, of van de enkele academicus die zich beroepshalve met ontwikkelingssamenwerking bezighoudt. Het debat in de Tweede Kamer over ontwikkelingssamenwerking doet daarin eigenlijk niet ter zake, dat bevindt zich al jaren op een laag niveau. Daar veranderen ook de recente interventies van de zichzelf 'revolutionair' noemende Arend Jan Boekestijn niet veel aan, omdat ook hij te veel blijft hangen in de clichés van zijn voorgangers.[47]

Nederlanders zijn pragmatisch, niet een land van veel grote woorden, *minder filosofen meer doeners*. Eén van de uitzonderingen daarop is ongetwijfeld Jan Pronk. Zijn vuistdikke nota *Een Wereld van Verschil* staat nog steeds als een fraai monument in zestig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking.[48] Ik heb toentertijd het genoegen mogen smaken om een aantal keren met Jan Pronk in debat te mogen gaan over deze nota en mijn belangrijkste kritiek, en die verdedig ik nog steeds, is dat er een grote, niet te repareren breuk ligt tussen de analytische hoofdstukken en de laatste twee waar het zou moeten gaan om al die fraaie ideeën in uitvoering te brengen. Dat gold nog meer voor de Nota *Hulp in Uitvoering*, onderdeel van de herijking van het buitenlands beleid in 1995, door Pronk het derde luik genoemd, waarin in de hoofdstukken over implementatie op een uiterst naïeve wijze het begrip participatie ten tonele wordt gevoerd als medicijnen voor alle kwalen.

Dat gebrek aan analyse en daarmee aan daadwerkelijk beleid kan nog erger. Al 35 jaar is armoedebestrijding de centrale doelstelling van het Nederlandse beleid. De Nederlandse hulp moet 'zo veel en zo direct mogelijk bij de armsten der armen' terecht komen, zo stelde Jan Pronk bij zijn eerste ministerschap in de begroting van 1975. Collega Schulpen en ik concludeerden in 1998 en vervolgens opnieuw het jaar daarop in een rapport voor het Development Assistance Committee van de OESO dat Nederland in zijn ontwikkelingssamenwerking geen armoedebeleid had.[49] Nooit in de afgelopen 35 jaar is er vanuit het ministerie een goede analyse gekomen over wat armoede precies is, welke gezichten armoede heeft, wat er aan gedaan is om die te verminderen, welke lessen daaruit getrokken kunnen worden en hoe het anders zal gaan in de komende jaren. Evenmin zijn er dus reflecties op de serie belangrijke Wereldbankpublicaties over armoede en armoedebestrijding. Nogmaals, de Nederlandse hulp wordt zeker momenteel gegeven met de beste intenties, maar het ontbreekt aan collectieve reflectie en collectieve zelfreflectie.

Hetzelfde geldt voor de multilaterale hulp, de hulp via internationale organisaties. Nederland besteedt daaraan ongeveer een kwart van zijn begroting en is dus een veel groter contribuant dan Italië dat tweederde van zijn hulpbegroting via internationale organisaties geeft. Dat moet een nadenkertje zijn, want dat Nederland toch meer geeft dan Italië, wordt door Nederlandse hoogleraren ontwikkelingseconomie niet begre-

pen.[50] De hoogte van de vrijwillige bijdragen, en die zijn bij Nederland hoog, geven het beste aan wat je aan multilaterale hulp besteedt, en niet wat je aan verplichte bijdragen moet betalen. Bij een kleine donor als Italië drukken die verplichte bijdragen zwaar op de begroting. Ondanks die grote omvang, is dit het minst besproken deel van de Nederlandse ontwikkelingsbegroting. De laatste keer dat daarover een – overigens zeer slappe - notitie verscheen en er een kamerdebat over was, is op de kop af acht jaar geleden. Daarom niet getreurd, binnenkort komt minister Koenders met een, naar verluid, veel kritischer nota.[51]

Ik wil u verblijden met het meest recente voorbeeld. Gisteren ging de, door velen in deze zaal met spanning afgewachte, Beleidsnotitie 'Maatschappelijke Organisaties: Samenwerken, Maatwerk, Meerwaarde' naar de Tweede Kamer. In zo'n notitie had ik allereerst een analyse verwacht van hoe het ervoor staat met die maatschappelijke organisaties in ontwikkelingslanden. Wat bijvoorbeeld de verschillen zijn tussen Latijns-Amerika en Afrika, tussen Zuid-Azië en Zuidoost-Azië. Hoe dat middenveld zich momenteel verhoudt tot de staat in allerlei types van democratiseringsprocessen. Vervolgens had ik graag vernomen wat de stand van zaken is in de Nederlandse en internationale particuliere ontwikkelingssamenwerking, een verdere uitwerking dan de ministeriële beschouwing van november jongstleden, van de visie op het werk van deze organisaties en wat men ziet als toekomstige rol van daarvan. Daarna had het dan kunnen gaan over de subsidiekaders die er zijn, hoe je die kunt stroomlijnen en wat de verhouding daarvan is met de bilaterale en multilaterale hulp en directe financiering van dat middenveld in ontwikkelingslanden. Nu is die analyse grotendeels afwezig en zijn de afwegingen die er zijn, geklutst met aanwijzingen voor het nieuwe subsidiestelsel. Laat het duidelijk zijn, ik deel de beleidsintenties (een sterke vermindering van het aantal te subsidiëren organisaties, een zekere stroomlijning naast het bilaterale beleid) ten volle, niet de argumentatie die daarnaar leidt.

Dat brengt me tot een tweede punt: als er geen filosofie is (geen beleid of een tekort aan beleid) dan gaat niet alleen het pragmatisme overheersen, maar juist ook de rekenarij. Dan wint *niet de dominee maar de boekhouder*. Het afgelopen jaar heb ik dat schrijnend mogen ondervinden met onderhandelingen over voortzetting van het onderzoeksprogramma dat Nederland met Zuid-Afrika heeft, SANPAD.[52] Het gaat me zeker niet om het feit dat de boekhouders op de ambassade in Pretoria menen dat mensen die zich vrijwillig vele dagen voor dit programma inzetten wel hun maaltijd voor een minimaal bedrag vergoed mogen krijgen, maar niet de fles wijn erbij. Mij gaat het erom dat de financiële eisen die opgelegd worden het programma drastisch verstoren, dat er geen rekening mee gehouden wordt dat dit een onderzoeksprogramma is, waarin onderzoeksprojecten gefinancierd worden die nu eenmaal minimaal een tijdspanne van drie jaar in beslag nemen. Dat betekent onder andere dat het programma na de afsluiting van de betreffende derde fase, nog een paar jaar door zal moeten lopen om de afloop van de gefinancierde projecten te begeleiden. Nu heeft men, op last van de boekhouders,

een krachtige lijn gezet aan het einde van deze derde fase en het programma ook geforceerd in een onrealistisch keurslijf van een veel te hoge programmering in de eerste jaren.

DE VERKLARING VAN PARIJS: REDENEN

- Steeds meer vragen over effectiviteit: projectitis, mislukking 'structural adjustment', gebrek aan coördinatie, overladen van hulpontvangende overheid
- Proliferatie van donoren (150 internationale organisaties, 33 donorlanden, steeds meer nieuwe internationale fondsen)
- Zoektocht naar nieuwe interventie mechanismen en nieuwe hulpinstrumenten
- Het verbinden van 'aid-talk'/'aid-ideologies' met 'aid-realities' (vooral rond het begrip 'ownership')

DE VERKLARING VAN PARIJS

- 'Ownership': partnerlanden bepalen de agenda
- 'Alignment': donorlanden schikken zich naar agenda
- 'Harmonisation': donoren coördineren
- 'Mutual Accountability': wederzijdse verantwoording

Nederlandse boekhouders zijn vele malen minder flexibel dan politici. Bij die politici horen ook de van tijd tot tijd tot politici omgedoopte leiders van particuliere ontwikkelingsorganisaties. Nederlandse politici zijn bijna per definitie *consensusbouwers en polderaars*. Dat betekent dat het Nederlandse ontwikkelingsbeleid vooral ook hier gemaakt wordt. Dat nog steeds delen van het ontwikkelingsbeleid aanbodgestuurd zijn. Prachtig dat er op het eind van de trektocht van het nieuwe kabinet door het land zoiets als het Schok-

land-akkoord gesloten is, dat we 'Public Private Partnerships' promoten, maar wie in de door ons ondersteunde landen heeft gevraagd om een ziekteverzekering die gesubsidieerd en wel vijf keer per capita uitgeeft van wat er gemiddeld in een Afrikaans land aan gezondheidszorg wordt uitgegeven of op een gloeilamp met zonnecollector die minstens twee keer zo duur is als een Chinese. Die 'Public Private Partnerships' dreigen zo de nieuwe paraplu's te worden, waaronder de binding van hulp schuil gaat. En, zoals gesteld, binding van hulp aan leveranties uit Nederland heeft tot veel te dure en mislukte projecten geleid. Nog erger: we hebben de Verklaring van Parijs en de Accra Actie Agenda en daarin staat 'ownership' voorop; vraaggestuurde ontwikkelingshulp, daar gaat het om. Ontwikklingslanden bepalen de agenda, zo stelt de Declaratie van Parijs, die willen de donorlanden niet voor hen invullen. Wat dan als een ontwikkelingsland van ons hulp voor de landbouw wil en van de Europese Unie hulp voor de aanleg van wegen? Wat moeten we dan met moties van onze parlementen die eisen dat 20 percent naar het lager onderwijs moet gaan of 20 percent naar de sociale sectoren? Wat dan als we hier Public Private Partnerships smeden, waar ontwikkelingslanden helemaal niet om hebben gevraagd? Dat gaat allemaal in tegen vraaggestuurde hulp, dus ik zou zeggen: weg ermee. Dat betekent ook dat polderen, een vorm van aanbodsturing van ontwikkelingshulp, niet thuishoort in de moderne ontwikkelingssamenwerking waar vraagsturing voorop staat. Ook daar dus: weg ermee.

CONCLUSIES

Laat ik de conclusies kort houden. Nationalisme en nationale identiteit zijn beladen begrippen, die toch werkelijk bestaan, maar behoorlijk ongrijpbaar zijn. Dat betekent dat ze hun effect hebben op buitenlands beleid, maar dat dat effect moeilijk te traceren is. Er is zoiets als een Nederlandse identiteit, maar die is vaag, oningevuld, meer gevoeld dan bedacht, meer een lijstje van zogenaamde kenmerken en karaktertrekken die evenzeer in hun tegenpolen kunnen worden omgezet. Er zijn daarin kernelementen die misschien beter op een schaal kunnen worden neergezet, liefst met een tijdsbalk daarin om aan te geven dat ze veranderen en zich ontwikkelen, op een bepaald moment op de ene en op een ander moment op een andere manier naar voren komen.

Het Nederlandse ontwikkelingsbeleid wordt alom geprezen maar draagt toch nog een aantal negatieve elementen van die vagelijk omschreven Nederlandse identiteit. Te prijzen is dat in dat beleid, zoals in het mensenrechtenbeleid, de dominee het uiteindelijk gewonnen heeft van de koopman. De pragmaticus echter wint het nog altijd van de filosoof, zodat er een gebrek is aan beleid en filosofie. Waar de filosoof afwezig is nemen de boekhouders een veel te machtige positie in. Tenslotte zorgen de polderaars ervoor dat er nog steeds teveel aanbodsturing is binnen de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking. Tegen de internationale afspraken, zoals de Verklaring van Parijs in, wordt er hier van alles bedacht, waarvan onduidelijk is of men er in ontwikkelingslanden op zit te wachten.

DANKWOORD

Aan het einde van mijn rede past het dat ik enkele woorden van dank ga uitspreken.

Universiteit
Het college van bestuur en het Stichtingsbestuur van de Radboud Universiteit Nijmegen, meneer de voorzitter van het bestuur en meneer de rector, ben ik zeer erkentelijk voor het feit dat zij deze bijzondere leerstoel hebben willen instellen en eveneens dat zij genoeg vertrouwen in mij hebben om mij deze leerstoel te laten bekleden. Ontwikkelingssamenwerking ligt, zo is mij gedurende mijn lange aanwezigheid op deze universiteit gebleken, in het hart van de missie van deze universiteit. Ik hoop er mede voor te kunnen zorgen dat dit zo blijft.

Faculteit
Het bestuur van de Faculteit der Sociale Wetenschappen heeft de instelling van deze leerstoel, door toedoen van de vorige en huidige decaan, altijd van harte ondersteund en daar ben ik het en hen dankbaar voor.

HIVOS en Oxfam-Novib
Ik ben de besturen en de directies van HIVOS en Oxfam-Novib, in het bijzonder Allert van Ham, Manuela Monteiro, Sylvia Borren en Monica Maassen, natuurlijk zeer erkentelijk voor het feit dat ze deze leerstoel wilden instellen, maar vooral ook voor het geduld dat ze hebben willen en kunnen betrachten, en zeker ook voor het al die tijd in mij gestelde vertrouwen.

CERES
Ik dank de landelijke onderzoeksschool op het terrein van de ontwikkelingsstudies, CERES en natuurlijk haar directeur gedurende de laatste jaren Ton Dietz, dat zij deze leerstoel heeft willen gunnen aan deze universiteit en aan het CIDIN. Beste Ton, we hebben veel en enthousiast samengewerkt de laatste jaren, ik hoop van ganser harte dat dat voortgang vindt.

NISCO
Beste Peer, als het nog 5 december 2008 was geweest, de dag waarop deze oratie oorspronkelijk gepland stond, had ik het NISCO nog kunnen bedanken. Het bestaat niet meer, maar dat neemt niet weg dat ik jou als oud-NISCO-directeur bedank.

CIDIN
Mijn dank gaat uit naar Leo de Haan, de vorige directeur van het CIDIN. Beste Leo, je hebt dit ooit geïnitieerd en me altijd alle vrijheid gegeven om de dingen te doen die ik

belangrijk achtte. Ik dank je daarvoor. Beste Ruerd, jij hebt het proces voortgezet. Vanaf het begin af aan hebben we zeer goed kunnen samenwerken. Ik denk dat we dat allebei alleen maar voort willen zetten. Ik dank ook alle collega's van Culturele Antropologie en Ontwikkelingsstudies en de vele studenten die mijn collegezalen en mijn scriptiebegeleiding zijn gepasseerd voor ideeën en vragen, stimulerende woorden, kanttekeningen en kritiek.

Familie

Op mijn academische paden heb ik al 39 jaar de trouwste supporter die iemand zich wensen kan. Ma, deze rede is aan jou opgedragen voor al die jaren van belangstelling en steun.

Pim en Mats, Wieneke en Marnix, jullie bedank ik gewoon, omdat jullie er zijn, met alle grollen en nukken, met alle speelsheid en ernst, met alle liefde en alle warmte.

Marijke, zoals normaal in deze wereld, gaat het over bergen en dalen. Ik ben altijd weer blij dat je mijn hand wilt vasthouden in deze wandeling door het leven, maar dat je me ook los wilt laten, als ik weer eens over de bergen ga. Daarom een kus van hier.

Ik heb gezegd.

NOTEN

1 Toespraak van Prinses Máxima, 24 september 2007, gevonden op: http://www.koninklijkhuis.nl/content.jsp?objectid=20871. De Prinses zei letterlijk: 'Zo'n zeven jaar geleden begon mijn zoektocht naar de Nederlandse identiteit. Daarbij werd ik geholpen door tal van lieve en wijze deskundigen. Ik had het voorrecht met veel mensen kennis te maken. Heel veel te zien, te horen en te proeven van Nederland. Het was een prachtige en rijke ervaring waarvoor ik enorm dankbaar ben. Maar 'de' Nederlandse identiteit? Nee, die heb ik niet gevonden.' Ze voegde er overigens aan toe dat 'de' Argentijn ook niet bestaat en: 'Om de identiteit en loyaliteit van een mens zijn geen hekken te plaatsen'.

2 *NRC Handelsblad*, 8 oktober 2007 en *Algemeen Dagblad*, 6 oktober 2007.

3 Zoals Prof.dr. Frank Ankersmit in: 'Máxima maakt een denkfout', NRC Handelsblad, 2 oktober 2007.

4 Kabinetsstandpunt WRR-rapport *Identificatie met Nederland* te vinden op: http://www.justitie.nl/actueel/nieuwsberichten/archief-2008/80819kabinetsreactie-op-rapport-identificatie-met-nederland.aspx?cp=34&cs=578.

5 *De Volkskrant*, 9 oktober 2008. Met dank aan Paul Schnabel die me genereus de powerpoint van zijn rede ter beschikking stelde.

6 Richard Jenkins (2008: 5). Zie ook A.Smith (1991: ch.1).

7 B. Anderson (1983:5-6).

8 R. Jenkins (2008: 26).

9 B. Anderson (1983: 5). Zie ook; Grever en Ribbens (2007: hfst. 1)

10 E. Gellner (1983: passim). Wat ook Colls (2002) voor Engeland benadrukt. Gellner benoemt deze paradox aldus: 'The great, but valid, paradox is this: nations can be defined only in terms of the age of nationalism, rather then, as you might expect, the other way around' (p.55).

11 Ik benadruk hier 'kan', omdat men anders zou kunnen betogen, parallel aan Gellner, dat als nationalisme altijd sterk was er veel meer natiestaten op deze aardbol zouden moeten zijn.

12 R. Kousbroek (1987: 26). Herman Pleij noemt begrippen als volkaard en volkskarakter 'onhanteerbaar' en 'besmet', maar geeft tegelijkertijd aan dat het 'onmiskenbaar' is dat 'bij een toenemende centralisatie en cultuurspreiding vanaf het begin van de natie de onderdanen op elkaar gaan lijken in hun denken en doen' (Pleij, 1991: 18).

13 Voor een aardige studie zie bijvoorbeeld N. Wilterdink (1992).

14 Zie het nog steeds zeer leesbare en ook gezien het Nederlandse debat interessante artikel van W. Wallace (1991).

15 Zoals ook Bloom (1990: 83-84) aangeeft.

16 Zie bijvoorbeeld Hixson (2008). En omdat nog sterker aan te geven studies naar de invloed van verschillende etnische groepen in de VS op het Amerikaanse buitenlandse beleid, zoals Ambrosio (2002). Hixson betoogt dat de 'Mythe van Amerika' mede leidt tot het 'pathologische gewelddadige buitenlandse beleid' van de VS.

17 D. Hellema (2006: 444).

18 Gedeeltelijk gebaseerd op I. Prizel (1998: 21-33). Toevoeging van 'middle power'-nationalisme van mij. Prizel's beschouwing over Frankrijk is een beetje verbazingwekkend. Omdat de Franse instituties uit de revolutie voortgekomen zijn beschouwd hij ze als 'instabiel'. Prizel beschouwd het Franse buitenlandse beleid als 'irrationeel', omdat het nationale belangen ondergeschikt zou maken aan de verspreiding

van de Franse cultuur. Men kan daarin echter ook een nationaal belang zien, omdat verdediging van de francophonie ook parallel kan lopen met verdediging van exportmarkten. Overigens zijn ook Nicolas Sarkozy en zijn Minister voor Immigratie, Integratie, Nationale Identiteit en Solidaire Ontwikkeling, de voormalige socialist Eric Besson, ijverig op zoek naar de Franse identiteit. Die zou liggen in 'liberté, égalité, fraternité, laicité, démocratie', als centrale waarden van de Franse Republiek. Ik denk overigens dat we naar één van de nieuwe republieken in Centraal Azië zullen moeten gaan om een minister met een even weidse titulatuur te vinden.

19 Bloom (1990: hfst. 4). Ik denk dat dit verdere verdieping behoeft, omdat meestal een niet erg omvangrijke groep van burgers en organisaties zijn invloed zal hebben op (onderdelen van) het buitenlands beleid.

20 Dat is de indeling die D. Hooson (1994) in zijn boek hanteert.

21 Ook is duidelijk dat deze typen van nationalisme geen vaststaande nationale identiteit opleveren. Auteurs spreken dan ook van de 'Mythe Amerika' (Hickson 2009) of van de 'Mythe Engeland' (Wallace 1992).

22 De oorsprong van deze term ligt bij Cranford Pratt en Olav Stokke (Stokke (19989).

23 Zie bijvoorbeeld het veel gebruikte handboeken: S. Smith, A. Hadfield en T. Dunne (2007); M. Webber en M. Smith (2002). Ook in het handboek over de Nederlandse politiek wordt in het hoofdstuk over het buitenlands beleid ontwikkelingssamenwerking niet genoemd (Andeweg/Irwin 2002).

24 Er is een grote hoeveelheid literatuur over de determinanten van ontwikkelingsbeleid, die ik hier niet allemaal zal opnoemen. Sommigen benadrukken de humanitaire zijde ervan (zoals bijvoorbeeld Lumsdaine 1993), anderen leggen meer de nadruk op nationale belangen (bijvoorbeeld Hook 1995)

25 R. van Ginkel (1997: 17-18).

26 Met alle masochisme zijn er verschillende overzichten van deze reisberichten van buitenlanders over Nederland gemaakt. Fruins *Het karakter van het Nederlandsche volk* (1871), Brugmans' *Hollands spectrum, hoe anderen ons zien* (1929) en De Vrankrijkers *In andermans ogen* (1942) zijn daar bekende voorbeelden van. Van Ginkel biedt zover mij bekend het meest recente overzicht.

27 Dit was de intro waarmee het Vlaamse dagblad *De Standaard* oordelen vroeg aan landgenoten over 'Hollandse Maatjes': 'Nederlanders, dat zijn toch die luidruchtige mensen die het zoveel beter kunnen zeggen dan wij. Die in de zomer met een caravan naar het zuiden trekken. Die allemaal fietsen en zwemmen en schaatsen en de bijbel op het nachtkastje hebben liggen. Die uit de muur eten en op zondagochtend geen verse boterkoeken kunnen kopen. Nederland, dat is toch molens en kaas en tulpen?' Van 13 juni tot 5 juli 2008 publiceerde het blad 15 afleveringen van 'Hollandse Maatjes' (en daarnaast nog een serie andere artikelen over bijvoorbeeld de musea in dit land) met meningen van Belgen over Nederland. De bekende serie passeerde de revue: gierigheid, luidruchtigheid, tolerantie, werklust, oranjegevoel, Sinterklaas, caravanrijders, de strijd tegen het water met als hoogtepunt het Vlaamse gezegde: 'Als een Hollander je nog niet bedrogen heeft, dan is hij het vergeten'.

28 H. Pleij (1991: 14-18); H. Vuijsje / J. van der Lans (1999: 5-6).

29 Een niet volledige lijst omvat: R.Kousbroek (1987), H.Pleij (1991 en 1998), H.Kaldenbach (1994 en 2005), C. Molenaar (1999), H. Vuijsje / J.v an der Lans (1999 en 2005)

30 Geciteerd in Richard Holmes (1997).

31 Istendael (2005), Ephimenco (1997), De Kuyper (2000 en 2001), Birschel (2007 en 2009), Rentes de Carvalho (1982 en 2008). Zie ook de verzameling essay in P. van Os (2005).

32 Voor een overzicht van 'Dutch Auction' tot 'Dutch widow' zie C. White en L. Boucke (1993).

33 R. van Ginkel presenteert in een tabel een aantal van deze trekken zoals die door historici en anderen naar voeren gehaald zijn (Van Ginkel, 1997: 112). Zie ook Pleij (1991: 19).

34 Zie ook noot 23. Verder: E. Kossman (1994), J. Sas in: Galema e.a. (1993), R. van Ginkel (1997),

35 E. Kossman (1994: 13).

36 E. Kossman (1994: 15). De constatering van de WRR was: 'Er is bijna noodzakelijkerwijs sprake van ' selectief' winkelen in d geschiedenis – en de geschiedenis geeft daarvan zelf de nodige voorbeelden – en er wordt doorgaans meer eenheid gesuggereerd dan er is geweest'. (WRR, 2007: 195).

37 *Vrij Nederland*, 24 januari 2009.

38 F. Lechner (2008, hfst. 3).

39 Daar komt bij dat donororganisaties en in principe ook Afrikaanse regeringen, als ze dat durven te uiten, over het algemeen tegen gratis verspreiding van klamboes zijn, omdat dat niet duurzaam is. Amerikaanse hulporganisaties zijn veelal, vanwege de complexe verhouding met hun achterban, voor gratis verspreiding.

40 *The Guardian (Dar es Salaam)*, 20 February 2008; *Business Week*, 22 February 2008.

41 In de huidige context had ik daar misschien eerder de mensenrechtenactivist, of misschien wel de hoogleraar Internationaal Recht, als symbool voor moeten nemen, gezien het feit dat dit motief al enige tijd niet meer in termen van het christelijk geloof of de sociaal-democratische solidariteit maar in termen van mensenrechten wordt vorm gegeven.

42 P. Hoebink, 1988.

43 J. Pronk (1989) voor een bespreking van bovengenoemde dissertatie.

44 Daar kon ook **VVD**-minister Schoo niet veel aan veranderen, alleen al vanwege haar moeilijke verhoudingen met de ambtenaren van het ministerie. Zie ook: Hoebink (2007).

45 De getallen in de driehoek zijn gebaseerd op twintig jaar colleges bij het Instituut Clingendael, Instituut, Defensie Leergangen, voor het zogenaamde diplomatenklasje op verschillende locaties en een grote serie gastcolleges op verschillende universiteiten en voor leraren maatschappijleer.

46 Een kritiek op die kritiek heb ik eerder geschreven in het blad Civis Mundi en in uitgebreidere Engelse versie in *The Netherlands Yearbook on Inernational Cooperation 2008*. Assen: Van Gorcum, 2008.

47 'Ik voel mij revolutionair', interview met Arend Jan Boekestijn in: *Internationale Samenwerking*, november 2008. Ik ga hier niet verder in op het zeventien-punten plan van Boekestijn. Zie daarover verder de discussie op: http://www.politiek2015.nl/nieuws.php?id=57&jaar_virtueel=2008&maand_virtueel=04.

48 Nota (1990)

49 P. Hoebink en L. Schulpen (1998) en L. Schulpen en P. Hoebink (1999). Zie ook het laatste hoofdstuk van de IOB-evaluatie over de invoering van de sectorale benadering om vast te stellen dat dat nog steeds geldt (IOB-rapport 301, 2006).

50 Dat is één van de fouten die gemaakt wordt in het Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) over de effectiviteit van de hulp, waar de hoogte van de bijdrage aan internationale organisaties wordt afgemeten aan het percentage dat daaraan besteed wordt van de totale begroting. Het is evident dat dat percentage, vanwege allerlei verplichte bijdrages, zeer hoog is voor 'kleine' (met een laag percentage van het BNP) donoren zoals Italië. In de commissie die het onderzoek uitvoerde, zaten drie hoogleraren ontwikkelingseconomie (Mennes, Gunning, Jepma). De commissie bepleitte, met wel zeer obligate opmerkingen over

de effectiviteit van internationale organisaties (zonder verwijzingen naar onderzoek of literatuur), een verhoging van de multilaterale hulp naar vijftig percent. Interdepartementaal Beleidsonderzoek, Effectiviteit en coherentie van ontwikkelingssamenwerking Interdepartementaal Beleidsonderzoek, 2002-2003, nr. 1, Den Haag: Ministerie van Financiën, 2002.

51 De nota zal rond 23 april 2009 verschijnen.

52 SANPAD = South Africa Netherlands Programme on Alternative Development. Ondergetekende was tot voor kort Co-Chair van de Joint Committee en voorzitter van het Nederlands Comité van dat programma.

LITERATUUR

- Andeweg, Rudy, en Galen Irwin (2002), *Governance and Politics of the Netherlands*. London: Palgrave MacMillan.
- Ambrosio. Thomas (ed.) (2002), *Ethnic Identity Groups and U.S. Foreign Policy*. Westport (Conn.): Praeger.
- Anderson, Benedict (1983), Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism. London: Verso (herz. Editie 2006)
- Bieckman, Frans en Ellen Lammers (2008), *HIVOS! 1968-2008. Een onvoltooide geschiedenis: van hulp naar andersglobalisme*. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Birschel, Annette (2007), *Do ist der Bahnhof. Nederland door Duitse ogen*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Birschel, Annette (2009), *Waar zijn de bitterballen? Cultuurwijzer voor het Nederlandse leven*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Blokker Jr., Jan (2007), *Als de wereld vergaat, ga ik naar Nederland. De vaderlandse geschiedenis in 40 uitspraken en meer*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Bloom, William (1990), *Personal identity, national identity and international relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruckner, Pascal (2007), *Tirannie van het berouw: Essay over het Europese masochisme*. Nijmegen: SUN. (Oorspronkelijke Franse uitgave: 2006).
- Campbell, David (1992), *Writing Security. United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Colls, Robert (2002), *Identity of England*. Oxford: Oxford University Press.
- Enklaar, Arnold (2007), *Nederland tussen nut en naastenliefde. Op zoek naar onze cultuur*. Schiedam; Uitgeverij Scriptum.
- Ephimenco, Sylvain (1997), *Hollandse nieuwe. De keerzijde van de Nederlandse mentaliteit*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.
- Fligstein, Neil (2008), *Euroclash: The EU, European Identity and the Future of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Galema, Annemieke, Barbara Henkes en Henk te Velde (eds.) (1993), *Images of the Nation. Different meanings of Dutchness 1870-1940*. Amsterdam; Editions Rodopi.
- Gellert, Michael (2001), *The Fate of America. An Inquiry into National Character*. Washington: Brasseys.
- Gellner, Ernest (1983), *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ginkel, Rob van (1997), *Notities over Nederlanders. Antropologische reflecties*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Ginkel, Rob van (2004), Recreating 'Dutchness'; cultural colonisation in post-war Holland. In: *Nations and Nationalism*, Vol. 10, No. 4, 421-438.
- Grever, Maria en Kees Ribbens (2007), *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Grotenhuis, René (2008), *Geloven dat het kan. Nieuwe perspectieven op ontwikkeling, macht en verandering*. Kampen: Uitgeverij Ten Have.
- Hellema, Duco (1995), *Buitenlandse politiek van Nederland*. Utrecht: Het Spectrum.
- Hellema, Duco (2005), *Buitenlandse politiek van Nederland*. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek. Utrecht: Het Spectrum.

- Hixson, Walter (2008), *The Muth of American Diplomacy. National Identity and U.S. Foreign Policy*. New Haven: Yale University Press.
- Hoebink, Paul (1988), *Geven is Nemen: De Nederlandse Ontwikkelingshulp aan Tanzania en Sri Lanka*. Nijmegen; Stichting Derde Wereld Publikaties.
- Hoebink, Paul (1994), Of merchants and ministers: a short history of the foreign aid programme of the Netherlands. In: F. Schuurman (ed.): *Current issues in developmeny studies: Global aspects of agency and structure*, Saarbrücken, Breitenbach Verlag GmbH, 1994, pp.125-156.
- Hoebink, Paul (1999a), The humanitarisation of the foreign aid programme in the Netherlands. In: *The European Journal of Development Research*, vol.10, no.1, June 1999, pp.176-202.
- Hoebink, Paul (1999b), De ont-Pronking van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. In: *Socialisme & Democratie*, Jrg.56, nr.4, 1999, pp.172-180.
- Hoebink, Paul (2002), Van wervelwind tot nachtkaars? Vier jaar Eveline Herfkens op Ontwikkelings-samenwerking. In: *Internationale Spectator*, Jrg.56, nr.4, april 2002, pp.191-198.
- Hoebink, Paul (2004), Van klippen en kapen: de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking onder Agnes van Ardenne. In: *Internationale Spectator*, Jrg. 58, nr.5, mei 2004, pp.238-244.
- Hoebink, Paul en Olav Stokke (eds.) (2005), *Perspectives on European Development Co-operation. Policy and performance of individual donor countries and the EU*. London: Routledge.
- Hoebink Paul (2007a), How the clergyman defeated the merchant. An un-balanced overview of 57 years of Dutch development cooperation. In: P. Hoebink (ed.), *The Netherlands Yearbook on International Cooperation 2007*. Assen: Van Gorcum, pp. 23-32.
- Hoebink, Paul (2007b), De Spaghetti-schutters: de neo-conservatieve kritiek op ontwikkelingshulp in Nederland. In: *Civis Mundi*, 46e Jrg., nr.2/3, mei 2007, pp.96-103.
- Hoebink, Paul en Lau Schulpen (1998), *Netherlands aid policies for poverty reduction*. London, Overseas Development Institute, Working Paper 115.
- Holmes, Richard (1997), *Dubbelspoor. Over de Biografie*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.
- Hook, Steven (1995), *National Interest and Foreign Aid*. Boulder (Col.): Lynne Rienner.
- Hooson, David (ed.) (1994), *Geography and National Identity*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Huizinga, Johan (1941), *Nederlands beschaving in de zeventiende eeuw*. Groningen: Tjeenk Willink/ Wolters-Noordhoff.
- Istendael, Geert van (2005), *Mijn Nederland*. Amsterdam: Atlas.
- Jenkins, Richard, (1996, 2008), *Social Identity*. London: Routledge (3d edition).
- Kaldenbach, Hans (1994), *Doe maar gewoon. 99 tips voor het omgaan met Nederlanders*. Amsterdam: Prometheus.
- Kaldenbach, Hans (2005), *Rare jongens die Nederlanders. 365 eigenaardigheden van landgenoten*. Amsterdam: Van Gennep.
- Kossman, Ernst (1994), *Een tuchteloos probleem. De natie der Nederlanden*. Leuven: Davidsfonds.
- Kousbroek, Rudy (1987), *Nederland: een bewoond gordijn*. Amsterdam: CPNB.
- Kuyper. Eric de (2000), *Met gemengde gevoelens. Over eigenheid, identiteit en nationale cultuur*. Nijmegen: SUN.
- Kuyper. Eric de (2001), *Een vis verdrinken. Een niet-Nederlander tussen de Nederlanders*. Nijmegen: SUN.
- Lans, Jos van der en Herman Vuijsje (2003), *Lage landen, hoge sprongen. Nederland in de twintigste eeuw*. Wormer: Immerc.

- Lumsdaine, David Halloran (1993), *Moral Vision in International Politics. The Foreign Aid Regime, 1949-1989*. Princeton: Princeton University Press.
- Molenaar, Cor (1999), *Nederlanders. De kunst van het waarnemen*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- *Nota Een wereld van verschil - Nieuwe kaders voor ontwikkelingssamenwerking in de jaren negentig*, Tweede Kamer der Staten Generaal, Vergaderjaar 1990-91, 21 813, nr.1-2, september 1990.
- *Nota Hulp in uitvoering: Ontwikkelingssamenwerking en de herijking van het buitenlands beleid*. Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken, september 1995 (Onderdeel Tweede Kamer der Staten Generaal, Vergaderjaar 1995-96, 24 400, 1-2).
- Os, Pieter van (red.) (2005), Nederland op scherp. *Buitenlandse beschouwingen over een stuurloos land*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Palm, Jos (2005), *De vergeten geschiedenis van Nederland*. Amsterdam: Athenaeum- Polak & Van Gennep.
- Pleij, Herman (1991), *Het Nederlandse onbehagen*. Amsterdam: Prometheus.
- Pleij, Herman (1998), *Hollands welbehagen*. Amsterdam: Prometheus.
- Pratt, Cranford (1989), *Internationalism under strain: The North-South policies of Canada, the Netherlands, Norway and Sweden. Toronto*, University of Toronto Press.
- Prizel, Ilya (1998), *National Identity and Foreign Policy. Nationalism and leadership in Poland, Russia and Ukraine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pronk, Jan (1994), *De kritische grens. Beschouwingen over tweespalt en orde*. Amsterdam: Prometheus.
- Pronk, Jan (1989), De linker- en de rechterhand in de Nederlandse ontwikkelingshulp. In *Derde Wereld*, vol. 8, no. 3, Oktober 1989, pp. 13-35.
- Pronk, Jan (2005), *Willens en wetens. Gedachten over globalisering en politiek*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Pronk, Jan 2008), *Het masker afleggen: Ideeën voor een open politiek*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Rentes de Carvalho, J. (1982), *Daar waar die andere God woont*. Amsterdam: Uitgeverij Arbeiderspers, 3e dr.
- Rentes de Carvalho, J. (2008), *Gods toorn over Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas.
- Schama, Simon, (1988), *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.
- Schulpen, Lau en Paul Hoebink (1998), *Poverty reduction and aid: changing perspectives in theory and policy and their influence on aid allocation*. London, Overseas Development Institute, Working Paper 110.
- Schulpen, Lau en Paul Hoebink (1999), DAC Scoping Study of Donor Poverty Reduction Policies and Practices: The Netherlands. Paris: DAC Informal Network on Poverty Reduction, July.
- Sen, Amartya (2006), *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*. New York: W.W.Norton & Company.
- Simpson, Andrew (ed.) (2008), *Language and National Identity in Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Anthony (1991), *National Identity*. Reno: University of Nevada Press.
- Smith, Steve, Ameila Hadfield en Tim Dunne (eds.) (2007), *Foreign Policy: Theories-Actors-Cases*. Oxford: Oxford University Press.
- Staden, Alphons van (1974), *Een trouwe bondgenoot: Nederland en het Atlantisch Bondgenootschap 1960-1971*. Baarn: Anthos.
- Stokke, Olav (ed.) (1989), *Western Middle Powers and Global Poverty. The Determinants of Aid Policies of Canada, Denmark, the Netherlands, Norway and Sweden*. Uppsala: The Scandinavian Institute of African Studies.

- Voorhoeve, Joris (1979), *Peace, Profits and Principles. A Study of Dutch Foreign Policy*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Vuijsje, Herman en Jos van der Lans (1999), *Typisch Nederlands; Vademecum van de Nederlandse identiteit*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.
- Wallace, William (1992), Foreign Policy and National Identity in the United Kingdom. In: *International Affairs*, Vol. 67, No. 1, pp. 65-80.
- Webber, Mark, en Michael Smith (2002), *Foreign Policy in a Transformed World*. Essex: Prentice Hall.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007), *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- White, Colin en Laurie Boucke (1990, 13e druk 1993), *The Undutchables. Leven in Nederland*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Wilterdink, Nico (1992), Images of national character in an international organization: five European nations compared. In: *Netherlands Journal of the Social Sciences*, Vol. 28, No. 1, pp. 31-49.
- Zahn, Ernst (1984), *Das unbekannte Holland. Regenten, Rebellen und Reformatoren*. Berlin: Siedler Verlag.